

*Альона Сергіївна Ткачук,
аспірантка кафедри загальноправових
дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету
ім. І. І. Мечникова*

ФОРМУВАННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ АДВОКАТА

У сучасних умовах зростають вимоги до рівня професійної правосвідомості юристів, зокрема адвокатів. Від її рівня залежать нормотворчий, правозастосовний та інтерпретаційний процеси в державі. Враховуючи те, що адвокати — активні учасники правозастосовного процесу, їх діяльність значною мірою забезпечує стан законності у суспільстві, саме тому дослідження правосвідомості цієї соціально-професійної групи є необхідним напрямом розвитку теорії права та відіграє особливу роль для юридичної практики.

У теорії права відсутнє єдине розуміння правосвідомості адвокатів. Цей факт дещо ускладнює розробку конкретних ефективних заходів щодо її формування. На сьогодні важливо не лише визначити стан сформованості правосвідомості адвоката, причини та закономірності її розвитку, а й запобігти її деформаціям та розробити заходи, спрямовані на підвищення її рівня у сучасних правових реаліях.

Проблеми правової свідомості адвокатів досліджувало багато українських та російських учених і практиків. Серед українських науковців слід назвати В. Андрієвського, Б. Баженову, В. Беда, П. Біленчука, Л. Буркацького, Т. Варфоломєєву, І. Гловацького, О. Жуковську, Я. Зейкана, В. Леоненка, В. Медведчука, М. Михеєнка, О. Михайленка, А. Рівліна, Б. Романюка, С. Сафулька, О. Святоцького, С. Сливку, Д. Суслова, В. Титаренко, Д. Фіолевського, Ю. Хоматова, П. Хотенця, Г. Чангулі, В. Шибирко та ін. Російські вчені-правники, що приділяли увагу у своїх працях правосвідомості адвокатів, — В. Адаменко, Я. Аврах, М. Барщевський, О. Бойковий, Є. Васьковський, О. Галоганов, С. Гаврилов, Я. Кисельов, О. Ларін, П. Лупінська, З. Макарова, І. Мілова, І. Жемчужний, І. Петрухін, О. Поляк, Г. Резник, В. Савицький, Ю. Стецовський, М. Строгович, М. Шаламов та ін. Однак професійна правосвідомість адвокатів як самостійний об'єкт дослідження, її ознаки, структура, форми тощо вивчені не достатньо.

Метою нашого дослідження є визначення поняття деонтологічної правосвідомості адвоката. Для цього необхідно визначити структуру професійної правосвідомості адвокатів, її особливості і місце в системі правосвідомості суспільства, співвідношення з іншими формами суспільної свідомості; виявити особливості професійної правосвідомості адвокатів; встановити роль професійної підготовки у формуванні та розвитку професійної правосвідомості адвокатів; з'ясувати, які негативні та позитивні фактори впливають на процес формування професійної правосвідомості адвокатів.

Дослідники по-різному підходять до визначення поняття правосвідомості. Більшість авторів вважають, що правосвідомість — це сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів, у яких виявляється ставлення до дійсного або бажаного права як до справедливого чи несправедливого і до дій людей як до правомірних чи неправомірних.

В. Котюк зазначає, що правосвідомість особистості — це така форма відображення правових явищ, яка включає психічні, інтелектуальні, емоційні й вольові процеси та стани: знання чинного права і законодавства, правові вміння і навички, правове мислення, правові емоції й почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання та настанови, які синте-

зуються у прийнятих рішеннях і спрямовані на пізнання, спілкування і взаємодію в процесі правової діяльності й поведінки у сфері правовідносин [1, с. 35].

С. Сливка виокремлює такі види свідомості — суспільну, державну, національну, політичну, патріотичну, громадянську, духовну, моральну, естетичну, професійну, правову та ін. На відміну від В. Котюка, він визначає правосвідомість через інформацію і розуміє її як координативну систему багатовимірності одержання, використання, поширення та зберігання інформації у правовому полі, що характеризує ставлення правника до правової дійсності та встановлення об'єктивної істини. На думку С. Сливки, правосвідомість ґрунтується на інформації, яку юрист повинен усвідомити [2, с. 104].

Багатовимірний підхід до інформації загалом необхідний. Інтелектуальна культура юриста повинна спрямовуватися на творчий багатоаспектний підхід до одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Це підвищує рівень правосвідомості [2, с. 105].

Інформаційний чинник, який завжди виступав впливовим фактором суспільного розвитку, в сучасному інформаційному суспільстві став виконувати ключову організаційно-управлінську та регулятивно-контрольну функцію. Сучасний стан суспільного розвитку визначають як етап формування інформаційного суспільства. Запровадження новітніх інформаційних технологій значно прискорює процес отримання, обробки, аналізу інформації. Інформаційного забезпечення потребують сьогодні всі сфери суспільної діяльності. Професійна правосвідомість адвокатів не є винятком, адже вся інтелектуальна діяльність адвоката пов'язана з інформацією.

Зміст принципу правової інформаційності реалізується шляхом розміщення будь-якої інформації у правовому полі. Юрист із високим рівнем інтелекту надає певній інформації юридичного осмислення, необхідного для конкретної справи. Високий рівень інформаційної культури не дозволяє юристові використовувати будь-яку неправову інформацію у професійній діяльності [2, с. 208].

Юридична деонтологія розкриває систему формування професійних та особистих якостей юриста [3, с. 4]. Досліджуючи проблемні питання юридичної деонтології, С. Сливка дійшов висновку, що деонтологічна правосвідомість юриста — це результат його правосвідомості, сформований під впливом правової інформаційної культури, при виконанні службового обов'язку. Деонтологічна правосвідомість юриста є його інтелектуальною власністю, оскільки пов'язана з інтелектом та моральними принципами. Це конкретизація професійної правосвідомості юриста, яка передбачає усвідомлення юристом свого призначення і власної соціальної й моральної відповідальності [2, с. 106–107].

Деонтологічна правосвідомість конкретизує загальну правосвідомість, актуалізує її. Джерелом деонтологічної правосвідомості є внутрішній імператив права, адже у кожному законі є той внутрішній зміст, який юрист повинен відчути. Письмово він не зафіксований, а через правове почуття у юриста формується власна деонтологічна правосвідомість, в чому виявляється дух права.

Для прояву деонтологічної правосвідомості велике значення мають талант і творчість, у ній відсутні стереотипи, ідентичність — це результат загальної правосвідомості. Професіоналізм юриста зумовлює відповідну правосвідомість, здатність фахово розв'язувати правові проблеми на користь громадян, з метою встановлення правової істини.

Відомо, що деонтологічна правосвідомість виявляється в усіх видах юридичної діяльності. Навіть за написаним текстом документа можна встановити рівень загальної й деонтологічної правосвідомості юриста. Аналізуючи поняття «правосвідомість», треба враховувати мораль як основу права, адже вона більш якісно, ніж право, впливає на формування правосвідомості юриста. Мораль і моральна основа права безпосередньо позначається на правосвідомості юриста [2, с. 108–109].

Вважається, що правосвідомість має такі складові елементи: психологічна правосвідомість (правова психологія); ідеологічна правосвідомість (правова ідеологія); поведінкова правосвідомість (передбачає вихід на правову поведінку) [3, с. 255]. Правова психологія охоплює сукупність правових почуттів, ціннісних відносин, настроїв, бажань і переживань, характерних для конкретної людини конкретної соціальної групи чи суспільства в цілому [4, с. 68]. Дослідження правової психології адвоката виступає одним із важливих напрямів теорії права і правової психології.

Природа адвокатської діяльності вимагає певних якостей особистості та відповідних психічних властивостей. Професійна правосвідомість адвокатів — це відображення специфіки їхньої професійної діяльності. До професійних якостей адвоката відносяться, по-перше, *властивості когнітивних процесів*: а) мислення (аналітичність, критичність, логічність, уміння помічати протиріччя, стратегічність); б) мова (ораторські здібності, культура мови, образність, виразність, дискурсивність); в) сприйняття та увага; г) пам'ять (обсяг професійного досвіду, оперативність); г) уява (образність, прогностичність, репродуктивність, творчість); по-друге, *властивості регуляторних процесів* (гуманізм, чесність, лідерство, наполегливість, компромісність); по-третє, *властивості комунікативних процесів* (соціальна активність, здатність до діалогу, екстравертивність, інформативність, тобто обсяг та швидкість обробки інформації, комунікабельність, толерантність) [5, с. 198–203].

О. Синеюкий виокремлює такі структурні компоненти професійної діяльності адвоката: 1) пізнавальний; 2) комунікативний; 3) організаційний; 4) конструктивний. *Пізнавальний* компонент діяльності адвоката спрямований на встановлення істини з метою виправдати особу, що притягується до відповідальності, або пом'якшити її покарання. В основі пізнавального компонента лежить суворота та об'єктивна оцінка наявних фактів. *Комунікативний* компонент діяльності адвоката дозволяє вивчити психологічні причини скоєння злочину, дати характеристику особистості підзахисного, будувати взаємовідносини з іншими учасниками процесу, уникати конфліктних ситуацій тощо. Для *організаційного компонента* діяльності характерним є те, що захист як процес не має суворої нормативної регуляції, тому планування захисту, використання певних прийомів і методів залежить від організаційних здібностей адвоката. Цей компонент вимагає таких якостей, як самостійність, дисциплінованість, наполегливість, рішучість тощо. *Конструктивний компонент* діяльності адвоката передбачає прийняття рішення щодо обрання тієї чи іншої стратегії і тактики захисту з урахуванням обставин справи і поведінки обвинуваченого [6, с. 76–77].

Зупинимося на професіограмі діяльності адвоката. Спочатку наведемо визначення цього поняття. Професіограма — це опис системи вимог, що висуваються певною професією до психофізіологічних і психічних якостей індивіда, основа професійної психодіагностики [6, с. 77].

Адвокат повинен володіти соціально-психологічною компетентністю — вмінням взаємодіяти з оточуючими його людьми, орієнтуватися у соціальній обстановці, адекватно відображати психічні особливості і стани інших людей, обирати оптимальні засоби спілкування з ними, здатністю до соціальної комунікації [6, с. 77–78].

Успішна діяльність адвоката багато в чому залежить від вміння спілкуватися, від підходу до підзахисного, взаємодії з суддею, слідчим, прокурором. Адвокат повинен добре знати також особистість підзахисного, його психологію, мотиви та умови скоєння злочину. Слід пам'ятати, що у будь-якій справі можуть бути знайдені підстави для захисту. Навіть якщо провина підсудного беззаперечна, можна діяти у напрямку забезпечення відповідності покарання тяжкості скоєного й особистості винного [7, с. 214].

Адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів [8, ст. 4]. Захисник повинен мати моральне право брати участь у вирішенні питань правосуддя, оцінювати вчинки людей,

розкривати їх психологічний зміст. А це означає, що адвокат повинен бути принциповим, чесним, непримиренним до порушення прав і законних інтересів підзахисного. На думку І. Бригалова, робота адвоката складається із трьох етапів: формування загальної концепції, розробка тактики захисту, застосування (реалізація) захисту [9, с. 38–39].

Високий рівень правосвідомості безпосередньо впливає на юридичну практику, а деонтологічна правосвідомість прямо впливає на розвиток і формування професійної культури. Під правовою культурою розуміють якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи — станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [10, с. 550].

Рівень професійної правової культури спільноти юристів визначається ступенем розвитку культури кожного її члена, тобто ступенем освіти, рівнем кваліфікації. Кожен юрист на своєму робочому місці повинен відповідати своїй професії і таким чином зміцнювати не лише свій престиж, а й престиж всієї спільноти. Правова культура юриста вбачається у критичному творчому осмисленні правових норм, законів, правових явищ з погляду їх гуманістичного, демократичного і морального змісту [11, с. 87].

Вміння поєднувати при захисті інтереси суспільства і підзахисного, не протиставляючи їх, а також вміння підкреслити соціальне значення захисту при обстоюванні, по суті, приватного інтересу — це, безумовно, одна з важливих якостей професійної культури адвоката [9, с. 40].

На правосвідомість юриста впливають різні фактори — як об'єктивні, так і суб'єктивні. Ми провели аналіз чинників, які впливають на формування професійних і моральних якостей адвоката, а відтак на його деонтологічну правосвідомість та професійну правову культуру. У результаті аналізу ми з'ясували, що на формування правосвідомості та інформаційно-правової культури адвоката впливає весь процес реалізації і застосування правових норм державними органами, процес правотворчості, стан законності та правопорядку, розвиток суспільних правовідносин, а також усі основні елементи духовної й моральної культури. Самі собою професійні знання ще не визначають змісту правосвідомості адвоката. Велике значення мають самооцінка, емоції, ставлення до права, а головне — перетворення юридичних знань у переконання.

Значне місце у формуванні професійних і моральних якостей адвоката відіграє контроль із боку колег та керівних органів адвокатури. Важко переоцінити в цьому процесі роль різноманітних заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації адвокатів-практиків: конференцій, семінарів, тренінгів, курсів, лекцій тощо, під час яких адвокати мають можливість обмінятися досвідом, спільними зусиллями знайти відповіді на проблемні питання. У таких заходах, крім адвокатів, часто беруть участь спеціалісти з правоохоронних та судових органів, незалежні експерти, що також розширює світогляд адвокатів.

Рівень інформаційної культури безпосередньо впливає на ступінь деонтологічної правосвідомості юриста.

Дослідження деонтологічної правосвідомості адвоката відіграє велике значення, адже вона має пріоритетний вплив на його юридичну діяльність, пізнання правових явищ та розуміння їхньої сутності. Умовами ефективного формування високої професійної правосвідомості адвокатів виступають соціально-правова активність, повага до права та закону, правова обізнаність та поінформованість.

Професіоналізм і справедливість тріумфують у юридичній практиці лише тоді, коли юрист як служитель закону чесно виконує свій морально-правовий обов'язок, постійно підвищує свою майстерність і прогресує відповідно до досягнень теоретичної та практичної юриспруденції [11, с. 88].

Ми проаналізували поняття деонтологічної правосвідомості та професійної правової культури адвоката, виявили їх особливості. З'ясували структуру правосвідомості адвоката. Встановили фактори, які впливають на процес формування правосвідомості адвоката, та дослідили професіограми діяльності. Визначили роль професійної підготовки та інформаційної культури у формуванні та розвитку правосвідомості адвокатів.

Перспективою подальшого дослідження теми вбачаємо розробку сучасної теоретичної моделі правосвідомості адвокатів на основі комплексного дослідження сучасного стану професійної правосвідомості адвокатів, теоретичного дослідження різних аспектів змісту і формування їх професійної правової свідомості. Малодослідженою залишається тема функцій деонтологічної правосвідомості адвоката. Також ми вважаємо актуальним дослідження факторів, які спричиняють розвиток деформацій професійної правосвідомості юристів з метою розробки конкретних рекомендації щодо удосконалення процесу формування професійної правосвідомості адвокатів.

Список використаних джерел

1. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навч. посіб. / В. О. Котюк — К. : Вентурі, 1996. — 210 с.
2. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник / С. С. Сливка. — вид. 3-тє, перероб. і доп. — К. : Атіка, 2006. — 296 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун, М. К. Подберезький. — Х. : Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1996. — 326 с.
4. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 352 с.
5. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. — Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. — 596 с.
6. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правозащиты гражданского общества: социально-исторические, организационно-правовые, политологические и психологические проблемы : учеб. пособие. / О. В. Синеокий. — Запорожье : ЗНУ, 2006. — 180 с.
7. Еникеев М. И. Юридическая психология / М. И. Еникеев. — М. : Издательство НОРМА, 2003. — 256 с.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
9. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: короткий курс лекцій / І. В. Бризгалов. — 3-тє вид., стереотип. — К. : МАУП, 2003. — 48 с.
10. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — 584 с.
11. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология : учебник / О. Ф. Скакун, Н. И. Овчаренко. — Харьков : Основа, 1998. — 270 с.

Ткачук А. С. Формування та значення деонтологічної правосвідомості адвоката

У статті проаналізовано поняття «деонтологічна правосвідомість адвоката» та «професійна правова культура юриста», виявлено їх особливості. Досліджено структуру професійної правосвідомості адвоката, а також структурні компоненти професійної діяльності адвоката: пізнавальний, комунікативний, організаційний, конструктивний. Визначено фактори, які впливають на процес формування правосвідомості адвокатів, зокрема роль професійної підготовки та інформаційної культури. Досліджено професіограми діяльності адвоката.

Ключові слова: деонтологічна правосвідомість адвоката, професійна правова культура юриста, професіограми діяльності адвоката.

Ткачук А. С. Формирование и значение деонтологического правосознания адвоката

В статье проведен анализ понятий «деонтологическое правосознание адвоката» и «профессиональная правовая культура юриста», выявлены их особенности. Изучена структура профессионального правосознания адвоката, а также структурные компоненты профессиональной деятельности адвоката: познавательный, коммуникативный, организационный, конструктивный. Определены

факторы, влияющие на процесс формирования правосознания адвокатов, в частности роль профессиональной подготовки и информационной культуры. Исследованы профессиональные программы деятельности адвоката.

Ключевые слова: деонтологическое правосознание адвоката, профессиональная правовая культура юриста, профессиональные программы деятельности адвоката.

Tkachuk A. Formation and deontological value of justice lawyer

In the article an analysis of terms «deontological legal consciousness of a lawyer» and «professional legal culture of a lawyer» have been carried out, and their special aspects have been revealed. Both a structure of a professional legal consciousness of a lawyer and other structural components of lawyer's professional activity such as cognitive, communicational, organizational, functional have been examined. Factors that influence a process of formation of legal consciousness of lawyers including a role of professional training and information culture have been defined. Job descriptions of lawyer's activity have been analyzed.

Key words: deontological consciousness of a lawyer, professional legal culture of a lawyer, job descriptions of lawyer's activity.

УДК 343.163

*Вікторія Володимирівна Устименко,
старший науковий співробітник
відділу досліджень проблем діяльності
прокуратури щодо представництва інтересів
громадянина або держави в суді
Національної академії прокуратури України*

ФУНКЦІОНУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОКУРАТУР У СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОКУРОРСЬКО-СЛІДЧИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сьогодні прокуратура України перебуває у стані реформування та наближення до європейських стандартів правової регламентації її діяльності, одним із яких є забезпечення постійного підвищення професіоналізму прокурорів. У зв'язку з цим підвищуються вимоги до професійної компетенції, ділових і моральних якостей працівників прокуратури. Тому пріоритетним і актуальним є питання пошуку, застосування та розвитку нових ефективних форм і методів підвищення їх кваліфікації.

У рішенні колегії Генеральної прокуратури України «Про підсумки роботи органів прокуратури України у I півріччі 2013 року та заходи, спрямовані на підвищення ефективності їх діяльності, основні завдання на наступний період» поставлене питання вивчення стану підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників, насамперед, молодих фахівців; впровадження сучасних форм і методів удосконалення професійної майстерності та ролі базових прокуратур районного рівня у поліпшенні ефективності навчання [1].

Загальним питанням підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників присвячені праці науковців: В. Бабкової, М. Бурбики, В. Бессарабова, А. Виноградової, Л. Грицаєнка, М. Курочки, П. Каркача, М. Мичка, Т. Мироненко, В. Мурзи, В. Лакизюка, О. Литвака, В. Остапчука, Н. Рибалки, М. Руденка, В. Сухоноса, О. Смірнова, Г. Середи, П. Шумського, М. Якимчука та ін. Лише окремі питання функціонування базових прокуратур як однієї з